

Bir filmin 75 illik izi ilə

"Səbuhi"dən "Sübhün səfiri" nə qədər

Bakı kinostudiyasının əməkdaşları 1940-cı ilə böyük həvəs və ruh yüksəkliyi ilə sənətdə yeni axtarışlarla qədəm qoydular. Yeni forma və ifadə vasitələri bu axtarışların əsasını təşkil edirdi. Mühəribə ərzində Bakı kinostudiyasında bir-neçə bədii film, o cümlədən böyük Azərbaycan maarifçisi, dramaturqu və filosofu Mirzə Fətəli Axundzadənin həyat və fəaliyyətindən bəhs edən "Səbuhi" kino əsəri istehsal buraxılmışdı. "Yeni horizont" filminin çəkilişləri artıq başa çatdırılmışdı.

HEYDƏR ƏLİYEV: "O DÖVRƏ GÖRƏ ÇOX GÖZƏL FİLM YARANMIŞDIR"

Mühəribə başlanarkən tarixi-bioqrafik janrdan olan "Səbuhi" filminin çəkilişləri hələ davam edirdi. Bu janrdan filmin bizim kinostudiyada meydana gəlməsi təsadüfi deyildi. O dövrdə Sovet İttifaqının demək olar ki, bütün kinostudiyalarında vətənpərvərlik, xalqlar dostluğu mövzusunda, tarixi şəxsiyyətlər, tanınmış adamlar haqqında filmlər çəkilirdi. Filmin ssenarisini görkəmli ədəbiyyat tarixçisi, Axundov yaradıcılığının tədqiqatçısı Mikayıl Rəfil yazmışdır.

Filmə qəhrəmanın həyatı və fəaliyyəti ilə bağlı çoxlu faktlardan istifadə olunub: onun 1834-cü ildə Tiflisə gəlməsi, o vaxtkı Zaqafqaziyanın qabaqcıl adamları və sürgündə olan rus dekabristləri ilə yaxınlaşması, Qafqaz canişininin baş dəftərxanasında mülki işlər sahəsində Şerq dilləri mütərcimi vəzifəsində çalışması, mütərəqqi rus və Qərbi Avropa ədəbiyyatını, ictimai-fəlsəfi fikrini öyrənməsi, evlənməsi, ərəb əlifbasının latın qrafikası ilə əvəz olunması üçün mübarizə aparması və s. hadisələr ekranda öz əksini tapmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev bu filmə bağlı belə bir ifadə işlətməmişdir: "Ola bilər ki, bu gün bizim tənqidçilər desinlər ki, filmin burası belə, orası elədir, amma o dövrə görə çox gözəl film yaranmışdır". Çox haqlı fikirdir. Məsələ burasındadır ki, filmə bir sıra maraqlı səhnələr olsa da, bütövlükdə əsər dramaturji həllini tapa bilməyib. Elə ona görə də əsərin baş qəhrəmanı olan M.F.Axundzadənin (akt. İsmayıl Dağıstanlı) xarakteri tam açılmayıb.

Bununla belə, filmə tamaşaçıları vətənpərvər olmağa səsləyən səhnələr az deyil. Ekranda pis güzərandan cana doymuş və öz hüquqları uğrunda mübarizəyə qalxmış kəndlilərin jandarmırlar tərəfindən silah gücünə susdurulması təsvir olunmuşdur. İri planda göstərilir ki, kəndlilərin ön cərgəsində güllələnmiş balaca uşağın sıxılmış ovcunda daş qalmışdır. Ustalıqla lentə alınmış bu epizoda həyəcənsiz baxmaq olmur. Ana ölmüş balasını qucağına alıb feryad edir.

Tamaşaçı ilə birgə bu dəhşətli səhnəni seyr edən Səbuhi azadlığa gedən çıxış yolunu incəsənətdə aramağı qərara alır.

Belə bir təsirli epizodla biz Səbuhinin ərəb əlifbasının dəyişdirilməsi layihəsi ilə Türkiyəyə gedib, divan qarşısında çıxış etməsində rastlaşırıq. Donmuş simalar, sərt və şübhəli baxışlar. Kinokameranın obyektiv bir-bir bu qoca simaları bizə göstərdikcə, Səbuhi ilə birlikdə həyəcan keçirir, narahat olur.

Tarixdən bizə məlum olan Axundzadə ilə filmdəki Səbuhi arasındakı fərq birincinin xeyrinə olsa da, ümumiyyətlə, Mirzə Fətəli Axundov haqqında bədii filmin çəkilməsi müsbət haldır.

TƏLƏB: RUS ZİYALILARININ TƏSİRİ AYDIN GÖSTƏRİLSİN

Filmə sovet ideologiyasının tələblərinə tam cavab verən müxtəlif məsələlərlə qarşıla-

şırıq. Məsələn, sovet hökuməti ölkədə 20-30-cu illərdə bütün dinlərə qarşı geniş miqyasda kampaniya təşkil etmişdi. Bu məsələdə ədəbiyyat və incəsənətdən təbliğat vasitəsi kimi istifadə edirdi. Bu baxımdan kinematografiya onun əlində güclü silah idi. O vaxtlar ölkənin müxtəlif studiyalarında "Mollanın üçüncü arvadı" ("Sovkino"), "Mühəribə Allahı" (Gürüstən), "Müqəddəsin qızı" (Özbəkistan), "Canlı Allah" (Tacikistan); bu filmə komsomolçu rolunda azərbaycanlı rejissor Muxtar Dadaşov çəkilmişdir və s. bu kimi dinə qarşı çevrilmiş filmlər çəkilirdi. Bakıda lentə alınmış "Bismillah" bədii filmindən də İslam dini əleyhinə istifadə olunmuşdu. Halbuki bu film fırladaqçı mollaın iç üzünü açıb göstərməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu.

"Səbuhi" filminə müəlliflər dinə qarşı nifrətlərini açıq-aşkar bildirərək, Səbuhinin dili ilə Şeyx Əliyev deyirlər: "Mən sənə Quranına inanmıram, mən sənə şəriətinə inanmıram". Qərribə orasıdır ki, bu sözləri qəhrəmanın adından rejissor Amo Beknazarov deyir. Həmin o Beknazarov ki, erməni filmlərinin birində ona türk əsgəri rolunda oynamaq təklif olu-

nanda o, bundan qəti şəkildə imtina etmişdi.

Bu filmin ikinci rejissoru Rza Təhmasib, baş operatoru Dmitri Feldman, ikinci operatoru Əsgər İsmayilov, bəstəkarı Tofiq Quliyev, geyim rəssamı İsmayıl Axundovdur.

Rejissor Rza Təhmasibin "Unuda bilmədiklərim" xatirələrindən məlum olur ki, onun şəxsi arxivində Mirzə Fətəli Axundzadənin həyat və yaradıcılığında bəhs edən iki ədəbi ssenari saxlanılır. "Səbuhi" ssenarisini Mikayıl Rəfil, "Xalqın səiri" ssenarisini isə Hüseyn Mehdi yazmışdır.

Onlardan M.Rəfilinin ssenarisi əsasında eyni adlı film çəkilmişdir. Hətta ssenari Moskvada qəbul edilərkən, müəllifə məsləhət görülmüşdü ki, M.F.Axundzadənin Bestyjev-Marlinski və Tiflisdə sürgündə olan başqa dekabristlərlə olan səhnələri artırılсын, mütəfəkkir dramaturqu formalaşmasında rus ziyalıların təsiri aydın göstərsin.

ERMƏNİ BEKNAZAROVUN ŞİKAYƏT MƏKTUBUNDA NƏ YAZILMIŞDI?

Filmin çəkilişi iki rejissora Rza Təhmasibə və Amo Beknazarova tapşırılmışdı. İş burasındadır ki, bizim kinostudiyada milliyətçə erməni olan A.Beknazarov bacarıqlı rejissor hesab olunduğu üçün bir neçə filmimizin, o cümlədən - "Vulkan üzərində ev" (1928) və "Sevil" (1929) ekran əsərlərinin də quruluşu ona həvalə olunmuşdu. Hətta rejissor Səməd Mərdanov vaxtsız vəfat etdiyinə görə, onun "Kəndlilər" filminin (1939) montajını da A.Beknazarov etmişdi.

A.Beknazarov SSRİ Xalq Komissarları Soveti yanında Kinematografiya İşləri üzrə Komitənin sədri İ.Bolşakova Bakı kinostudi-

yasının direktoru Şəmsəddin Abbasovdan şikayət məktubunda (27 fevral 1941-ci il) yazmışdır: "Yoldaş Abbasov ən yaxşı rəssamlardan olan V.Adeni fabrikdən kənarlaşdırmışdır. "Səbuhi" filmi üzrə eskizlər hazırlanması vaxtı gələndə mən rəssamsız qaldım.

Studiyada qrimçi yox idi. Yerevan kinostudiyasının direktoru yoldaş Ovanisyanla razılaşmaya görə biz aktyor sınaqlarını keçirmək və qrimi qurmaq üçün Yerevandan qrimçini çağırmalı idik. Bu da baş tutmadı (çünki bizim studiyada G.Parişavili kimi təcrübəli qrim üzrə rəssam var idi - A.K.).

Komitənin (Moskva nəzərdə tutulur - A.K.) əmrinə əsasən yoldaş Təhmasib II rejissor təyin olunmuşdur. Komitənin əsasnaməsinə əsasən II rejissorlar quruluşu görə qonorar almırlar. Yoldaş Abbasov bildirdi ki, yoldaş Təhmasib II rejissor deyil, sənə kimi quruluşçu rejissordur. Mən etiraz etdim. Dedim ki, mənə II quruluşçu rejissor lazım deyil. 18 film çəkmişəm. Hamısının da quruluşunu özüm vermişəm.

Yoldaş Abbasov dedi: "Kimin quruluşçu rejissor olması burada deyil, Bakıda həll olunacaq. Siz yerli rejissorların qiymətini verə bilmirsiniz, onları saymırsınız. Bakıda bu məsələləri həll edəcək partiya və hökumət var."

Yoldaş Abbasov məni deməyə qulluğa günahlandırdı. Mən Moskvada sübut etdim ki, Səbuhi roluna çəkilməyə Bakıda aktyorlar yoxdur.

"Səbuhi" filminə rus rollarından başqa bütün aktyorlar azərbaycanlılardır. Təkcə Tubu obrazından savayı. Bu rola nə studiyanın direktoru Abbasov, nə studiyanın aktyor şöbəsinin müdiri, nə də II rejissor yoldaş Təhmasib bir nəfər də olsun namizəd irəli sürməmişlər.

Yaranmış vəziyyətlə əlaqədar mən "Səbuhi" filmi üzərində çalışmağımın səmərəli olacağına əmin deyiləm. Ona görə də sizin təşkilatı nəticə çıxarmasını xahiş edirəm."

Bütün bunlardan başqa "Səbuhi" filminin quruluşu ilə bağlı A.Beknazarova gətəcək qonorarın Bakı kinostudiyasının rəhbərliyi tərəfindən tənzimlənməsi rejissorun etirazına səbəb olmuşdur. Çünki erməni rejissoru Bakıda

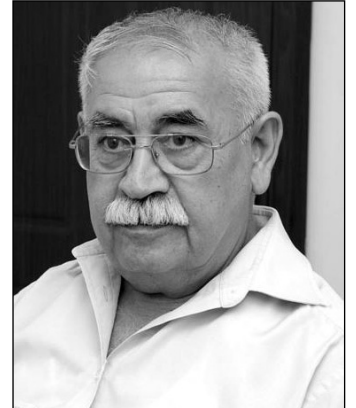

işləyərkən, yüksək qonorar almağa adət etmişdi. Bu dəfə isə daş qayaya rast gəlmişdi.

MƏHŞƏR AYAĞINA RZA TƏHMASİBİ ÇƏKİRDİLƏR

Çəkiliş meydanında bu iki rejissorun dünyagörüşü, düşüncə tərz, adət-ənənə, kolorit və başqa məsələlərlə əlaqədar etdikləri mübahisələrdən nə studiya rəhbərliyinin, nə də "yuxarı" təşkilatların xəbəri yox idi. Amma bu təşkilatları kiçik bir məsələ qane etməyənə də məhşər ayağına Rza Təhmasibi çəkirdilər. Çünki o, milli kadr idi.

R.Təhmasibin qızı Tamilla xanım xatirələrində yazır ki, günlərin birində görkəmli jurnalist Adil Əfəndiyev bizə qonaq gəlmişdi:

Aydın Kazımzadə, əməkdar incəsənət xadimi

"1970-ci ilin bir payız axşamı idi. Televiziya ilə həmin axşam "Səbuhi" filmi nümayiş etdirilirdi.

Film qurtarandan sonra bir müddət heç kim danışmadı. Sükutu Adil əfəndi pozdu:

- Film mənə təsir etdi, əvvəl də görmüşdüm. Ancaq indi diqqətlə baxdım. Rza, gözəl film çəkmisən, sağ ol.

- Adil, bilirsən, bu film üstündə başım nə qədər çəkib. İlahi, adama nə qədər mane olurlar. Kim necə bacarırdısa, nə qədər gücü çatırıdса.

Atam başını əlləri arasına alıb "xatirələrə" daldı. Sonra gülümsünüb çayı qabağına çəkdi. Bir gün çəkiliş vaxtı qərribə əhvalat oldu. Bir epizodda Mirzə Fətəlinin arvadı Tubu ağlamalı idi. Leyla Cavanşirova (Bədirbəyli - A.K.) ağlaya bilmirdi. Nə qədər çalışdıqsa, bir şey çıxmırdı. Çəkiliş dayandırdım. Elan etdim ki, bu gün çəkiliş aparmayacağıq. Ancaq gizlicə göstəriş verdim ki, heç kim yerindən tərpənməsin, aparat hazır vəziyyətdə olsun, əmrimi gözləsinlər. Özüm isə bir tərəfdə arxayın durmuş Leylaya yaxınlaşdım. Bilirdim ki, uzun müddətdir oğlundan ayrı düşüb və çox darıxır. Odur ki, dedim: "Sabah, ya o birisi gün icazə verərəm, gedərsən, oğlunu görərsən. Elə bunu demişdim ki, Leylanın göz yaşları sel kimi axmağa başladı. Mən də "Motor" deyər qışqırdım. Bu epizod çox təbii və inandırıcı alındı..."

Ümumiyyətlə, filmin iştirakçıları - İsmayıl Dağıstanlı (Mirzə Fətəli Axundzadə "Səbuhi"), Leyla Cavanşirova (Tubu), Kazım Ziya (Şeyx Əli), Hüseynqulu Sarabski (Aşıq Səttar), Ağadadaş Qurbanov (Abbasqulu ağa Bakıxanov), Ələsgər Şerifov (Mirzə Şəfi), Möhsün Sənani (Vano), İsmayıl Əfəndiyev (Rza), Əli Qurbanov (Ağalarov), Rüstəm Kazımov (Şeyxülislam), Mustafə Mərdanov (akademiyə rəisi) və başqa aktyorlar gözəl ansambl təşkil etmişdilər.

Bir neçə il bundan əvvəl böyük dramaturq Mirzə Fətəli Axundzadənin 200 illik yubileyi təntənəli şəkildə keçirildi. Yubileyin keçirilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev sərəncam imzalamışdı. Sərəncamda deyilirdi ki, bütün həyatı boyu doğma vətənin və xalqının tərəqqisi yolunda yorulmadan çalışaraq yeni dövrün irəli sürdüyü mühüm elmi, mədəni və ictimai-siyasi məsələlərə daim fəal münasibət ifadə edən və zamanın qabaqcıl ideyalarından bəhrələnməyə çağıran yaradıcılığı ilə Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı tarixində parlaq səhifə açmışdır...

Sərəncama əsasən, C.Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında böyük yazıçı-dramaturq Mirzə Fətəli Axundzadənin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş "Sübhün səfiri" adlı tammetrajlı bədii film də (quruluşçu rejissor Ramiz Həsənoğlu, ssenarinin müəllifi Anar) çəkilib ekranlarda nümayiş etdirilmişdir.